

סוגיות ובחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת כלאיים

כתב: יואל יעקובי

סיוון תשע"ו | גיליון 9

הזאב והכלב כלב הכופרי והשוּעל – אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה
(כלאים א ה)

הזאב והכלב

הדמיון בין הזאב לכלב, הנובע ממטען גנטי כמעט זהה והיותם תני מינים של אותו מין, עדיין לא מונע את הגדרתם כמינים נפרדים מבחינה הלכתית. הגורם המבדיל אינו העובדה שמדובר בחיית בר ובחיית בית, אלא הבדלים מסויימים שקיימים ביניהם. למעשה, מסקנת המאמר היא שהבדלים קלים, שבמקרה רגיל לא היו גורמים איסור כלאים, יכולים לגרום איסור כלאים כאשר הם נלווים לעובדה שמדובר בשני בעלי חיים שהאחד ביתי והאחר בר.

ברור גם שהעובדה שמבחינה ביולוגית כלב הבית נחשב כתת מין של הזאב וקשה מאוד למצוא הבדלים במטען הגנטי של שניהם איננה רלוונטית. אלו לא ההגדרות שחז"ל השתמשו בהן על מנת להבדיל בין בעלי חיים (או צמחים) כדי לקבוע אם הם נחשבים ככלאים. יחד עם זאת, למרות שדמיון או שוני גנטי אינו יכול להוות סיבה לפסיקה הלכתית המתירה או אוסרת הכלאה, הרי שיתכן והיא יכולה לעיתים להוות סימן והסבר לכך ששני מינים הוגדרו כדומים או כשונים, כשבעצם הדמיון והשוני נובע מדמיון או שוני גנטי. בכל אופן בבחינת הקשרים שבין הכלב לזאב לא נוכל להיעזר בנקודת המבט הגנטית, מכיוון שבעוד שמחקרים מלמדים אותנו על הדמיון הכמעט מוחלט של המטען הגנטי של הכלב לזה של הזאב, הרי שהמשנה בכל זאת אוסרת על הכלאתם, כנראה מתוך התבססות על ההשלכות המעשיות של אותו הבדל גנטי קטן שבכל זאת קיים ביניהם.

למרות כל מה שאמרנו, הרי שאנו מכירים מקרים בהם מינים שמוגדרים בלשונו ככאלה שאינם זהים אינם בהכרח כלאים. הדבר בולט בתחילת הפרק שלנו, בו המשנה מונה רשימה ארוכה של זוגות צמחים ועצי פרי שאינם כלאים זה בזה למרות שבני אדם ייחדו שמות שונים לכל אחד מהצמחים. הבנת ההבדל בין הזאב והכלב, העושה אותם כלאים זה בזה, גם כשמדובר בשני פרטים דומים מאוד, בעוד שבעלי חיים דומים אחרים אינם כלאים זה בזה (למשל – שני גזעי כלבים, סוגיה שניגע בה בעז"ה בהמשך), היא עקרונית מאוד להבנת איסור כלאים.

כלאים בין מין ביתי למין בר

לכאורה ההבדל הבולט בין הזאב לכלב, שגורם להבדל בהגדרת המעמד ההלכתי ביניהם, הוא שהכלב הוא חיית בית (עובדה שבאה לידי ביטוי בהתחברותה ונאמנותה לבני האדם, ואילו הזאב הוא חיית בר.

במאמר מסברת בעז"ה גם שיטתו של ר' מאיר הסובר שכלב רגיל הוא מין בהמה ואילו כלב כופרי הוא מין חיה, הגדרה שגוררת גם איסור כלאים ביניהם, בשונה מחכמים הסוברים ששניהם מין חיה ושהם אינם כלאים זה בזה.

דמיון גנטי מול הבדלה הלכתית

לאחר שהמשנה מונה רשימת פירות זורעים ש"אף על פי שדומין זה לזה – כלאים זה בזה", היא מונה רשימת בעלי חיים דומים האסורים זה בזה משום כלאים, הן לעניין הנהגה ("לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו"), והן לעניין הרבעה ("בהמתך לא תרביע כלאים").

כבר בתחילת הרשימה מופיע זוג שמצריך דיון – הזאב והכלב. העובדה שמדובר בשתי קבוצות של בעלי חיים שונים ברורה מכך שאנו בלשונו מבדילים בין המונח 'כלב' למונח 'זאב', אולם גם הדמיון ביניהם הוא בולט מאוד. אין המדובר רק על היכולת להעמיד צאצאי כלאים פוריים, אלא גם על דמיון חיצוני בחלק מהגזעים, שנובע מהטענה שהוכחה כיום מדעית ולפיה הכלב בוית מהזאב. כך פוסק להלכה הרמב"ם במשנה תורה (כלאים ט ד): "שני מיני בהמה או חיה שדומין זה לזה אף על פי שמתעברין זה מזה, הואיל והם שני מינין הרי הם כלאים ואסור להרכיבן".

דבר זה יוצר מציאות לפיה לפי ר' מאיר כלב וכלב כופרי הם כלאים זה בזה, שהרי לדעת ר' מאיר כלב הוא מין בהמה ואילו כלב כופרי הוא מין חיה, הרי ודאי שמדובר בשני מינים. הרמב"ם מפרש 'כלב הכופרי': "אלכלב אלציני". והם כלבי ציד מיוחס אל כפר". זהר עמר אומר כי פירוש זה מוזכר כבר אצל הגאונים והוא אומר כי תיאור הרמב"ם והגאונים מתאים לכלב הסלוקי, הנזכר בספרו הזואולוגי של אלדמירי. כלב זה הוא כלב רוח, בעל גוף צר ורזה ויכולת לרוץ במהירות. הגזע ה'סיני' קצר הרגלים מתאים לגידול בבית כצייד מזיקים, בדומה לחתול או לחולדת סניים. יתכן שתכונתו ככלב צייד יצרה לו בעיני ר' מאיר סיבה להחשיב אותו כמין חיה, יותר מאשר גזעי כלבים אחרים שנחשבו בעיניו כבהמה, וממילא יש להגדירו כמין שונה מאשר כלב. אם כי נדגיש כי להלכה נפסק שלא כר' מאיר שמותר להכליא כלב בכלב כופרי.

מסורת נוספת, שיתכן שהיא זהה לזיהויו של הרמב"ם היא זו של הר"ש (שמקורה בר"ח, בערוך ובריב"מ) האומר: "קטן כעין שועל ומגדלין אותם בני הכפרים". יהודה פליקס בפירושו מאמץ כנראה מסורת זו. לדעתו הכלב של משנתנו הוא הזן המקומי (כנראה כלב כנעני) הדומה לזאב, בעוד שכלב כופרי הוא כלב הדומה ל"שועל" (כשהכוונה לדעת פליקס לא ל- FOX המכונה בימינו שועל אלא למין הנקרא בימינו תן זהוב). מהר"ש לא משמע שיש לכלב זה תכונות ההופכות אותו ל'חיה' יותר מאשר כלב רגיל. לכן יתכן שאף הוא בדומה לרמב"ם מדבר על כלב צייד. יתכן וההבדל שבין כלב כופרי לכלב רגיל אינו מספיק גדול כדי להגדיר אותם כמינים שונים הלכתית, בעוד שר' מאיר שמגדיר את הכלב הכופרי כ'חיה' כלומר כמין בר, נאלץ להגדיר אותם כמינים שונים, הרי שת"ק אינו מוכרח לכך, כי מדובר בהבדל קטן יחסית שלא מתלווה אליו אבחנה בין בעל חיים "יישובי ומדברי". בכל מקרה, נראה כי פסיקת ההלכה כת"ק ולא כר' מאיר גורמת להיתר הרבעת כל גזעי הכלבים זה בזה. יש לציין כי כדי להגיע למסקנות ברורות יש לעיין היטב גם בזוגות האחרים של בעלי חיים המנויים במשנה ובשאר מקורות חז"ל, ובעצם, לא רק באלו של בעלי החיים אלא גם בצמחים. האנטומיה של הזאב המצוי שונה בכמה נקודות מהאנטומיה של הכלב: אחד ההבדלים הבולטים ביותר הוא בלוטה קדם זנבית, על צד זנבו סמוך לבסיס שאינה נראית אצל כלבים. לזאב יש בדרך כלל עיניים זהובות-צהובות, רגליים ארוכות יותר, כפות רגליים גדולות יותר, ולסתות בולטות יותר. גם גבם נטוי יותר וסל הצלעות שלהם יורד בחדות. לכפות רגליהם הקדמיות יש חמש אצבעות, ואילו לכפות רגליהם האחוריות יש ארבע אצבעות. גופו של הזאב המצוי בנוי לריצה ארוכת טווח, עם בית חזה קטן למדי ועם שרירי גב ורגליים חזקים. זאבים יכולים לרוץ מרחקים גדולים וכפות הרגליים הרחבות שלהם מתאימות למרדפים אחר טרפם בשלג.

מקורות:

יהודה פליקס, כלאי זרעים והרכבה, עמ' 124-122.
 משה רענן, חמור וערוך - "בין זאב לכלב" (ברכות ט ע"ב), פורטל הדף היומי.

זהר עמר, הצומח והחיה במשנת הרמב"ם, כלב כפרי (עמ' 190)

זו ההבנה המקובלת לחלוקה בין המושג ההלכתי 'חיה' למושג ההלכתי 'בהמה'. הגר"א ב'שנות אליהו' (כלאים ח ו) מסביר כך את ההבדל בין שני מושגים אלו: "הכלל: מה שגדל ביישוב זהו מין בהמה, ומה שגדל ביער הוא מין חיה". הגדרה זו פחות או יותר גם שימשה את עורכי האנציקלופדיה התלמודית בבואם להגדיר את הערכים 'חיה' ובהמה, והם אכן מפנים בראש ובראשונה לדברי הגר"א הללו. הכלב, לכאורה, אמור להיות מוגדר כ'בהמה', אולם מסתבר שלא כך הדבר. במשנה (כלאים ח ו) מופיעה מחלוקת לגבי הגדרתו של הכלב. רבי מאיר אמנם סובר שהוא מין בהמה, אולם דווקא הדעה העיקרית להלכה, זו של תנא קמא, היא שכלב הוא מין חיה. הגר"א בהמשך דבריו ב'שנות אליהו' מסביר שכלב הוא באמת מקרה ביניים: "וכלב דרכו להיות ביישוב, אבל באמת יכול להיות שהוא גדל ביער גם כן, שדרכו להיות נע ונד". נראה שהכוונה לתופעה המוכרת ועתיקת היום של 'כלבים משוטטים'. למרות שהכלב הוא חיה מבויתת שגדלה אצל האדם קורה והכלב חוזר, ביוזמת בני אדם שהשליכו אותו או ביוזמתו הוא, לרמה מסויימת של חיי פרא. אם כי גם במצב הזה הוא אינו חוזר לגמרי להיות זאב. הדבר בא לידי ביטוי בדברי המשנה (בבא מציעא ז ט) הדנה בהגדרת אונס לגבי דיני שומרים. המשנה נותנת שם גדרים שונים להתקפות של זאבים על בהמות ולהתקפות של כלבים.

אולם ההבחנה שמדובר בשני מינים שהאחד שוכן עם בני האדם והאחר הוא מין בר אינה מספיקה. הרמב"ם פוסק (כלאים ט ד): "מין שיש בו מדברי ויישובי, כגון: שור הבר עם השור והרמך עם הסוס - מותר להרכיבן זה עם זה מפני שהם מין אחד". הרמב"ם ממשיך ואומר שאוּוּ עם אוּוּ בר אינם כלאים זה בזה, לא בגלל שהאחד עוף בית והאחר עוף בר אלא בגלל שיש ביניהם הבדל אנטומי: "מפני שהאוּוּ ביציו מבפנים ואוּוּ בר ביציו מבחוץ מכלל שהם שני מינין". על כרחנו יש לומר שגם הכלב והזאב נחשבים כשני מינים לעניין כלאים בגלל הבדל אנטומי שיש ביניהם.

יחד עם זאת, חייבים לומר שלא כל הבדל אנטומי יוצר איסור כלאים. הירושלמי מציין שמדברי המשנה האומרת שזאב וכלב הם כלאים זה בזה וכך גם כלב כופרי ושועל, הרי שכלב וכלב כופרי אינם כלאים זה בזה. כלומר למרות שמדובר על שני בעלי חיים שונים, בכל זאת הם אינם כלאים זה בזה. יתכן להסביר שלא כל הבדל קל כבר יוצר איסור כלאים, שהרי לפי זה נאסור להכליא סוס שחור עם סוס לבן. אולם הבדלים קלים מועצמים כאשר מדובר גם על הבדל בין חיית בר לחיית בית. יש לציין כי גם בגזעי הכלבים הדומים מאוד לזאב יש שני הבדלים בינם לבין הזאב: א. רגלי הזאב ארוכות יותר מאלו של הכלב. ב. לזאב יש כתם לבן (או אפור בהיר בפרטים כהים) סביב הפה, ואילו ברוב רובם של גזעי הכלבים אזור זה הוא בצבע שחור. לכך יש להוסיף גם את ההבדל ההתנהגותי בין כלב הרגיל לחברת האדם, לזאב החושש מבני אדם ומתרחק מהם.

כלב וכלב כופרי

יתכן וההסבר אליו הגענו יכול להסביר מסקנה של הירושלמי. בירושלמי נאמר כי על אף שר' מאיר סובר שכלב מין בהמה הרי כלב כופרי הוא גם לדעתו מין חיה.